

Zapiski, ocene in poročila

RUSKE IZPOSOJENKE V SLOVENŠČINI*

O vprašanju tujih jezikovnih primesi v slovenščini je bilo objavljenih že več bolj ali manj obsežnih del, toda pojav še zmeraj ni niti kronološko nadrobneje razčlenjen niti vrednostno kolikor toliko enotno opredeljen. Zato mora naša slovenistika na splošno pozdraviti vsakršno resno prizadevanje tudi tujih slovenistično usmerjenih slavistov, ki so se odločili za obravnavo te sicer privlačne, a nenavadno kompleksne in zapletene jezikovne tematike. Med takšna prizadevanja gotovo spada knjiga Anneliese Läg Reid; vendar so v njenem prvem delu izražena tudi stališča, ki ne pomenijo z znanstveno analizo ugotovljenih resnic, temveč so slej ko prej površno in nekritično prevzeta mnenja ali pa lastne apriorne sodbe. S temi stališči ni mogoče soglašati in jih zato ne moremo odobravati.

Za predmet obravnave si je avtorica izbrala ruske izposojenke v slovenščini in se pri tem omejila na prvo polovico 19. stoletja, ko je bil položaj glede sprejemanja tujih jezikovnih prvin še razmeroma čist in pregleden; gre za 188 ruskih besed, ki jih je A. L. izpisala iz Vodnikovega nemško-slovenskega rokopisnega slovarja (uporabila je listkovno kartoteko, ki jo je za SAZU skrbno pripravil J. Stabéj) in iz nemško-slovenskega in slovensko-nemškega dela Murkovega slovarja (1832-3). To besedno gradivo je A. L. spremljala po slovenskih slovarjih do današnjega časa in ugotovila, da se je v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku (po SP 1962) ohranilo od tega še 83 izrazov, 30 Vodnikovih in 53 Murkovih — torej precej manj od polovice. Vendar ne smemo molče mimo dejstva, da lepo število ruskih besed, posebno iz Vodnikovega rokopisa, ni nikoli stopilo v slovensko jezikovno življenje, marsikatero so celo poznejši slovarniki pustili nedotaknjeno. Ob tem nismo prepričani, da je v podnaslovu knjige upravičen izraz »v prvi polovici 19. stoletja prevzete (F. J.) besede«, saj nikakor ne moremo imeti nobene ruske besede, ki jo je Vodnik transliteriral in prenesel iz Heymovega nemško-ruskega slovarja v svoj rokopis in ni prišla v »obtok«, za rusko izposojenko iz Vodnikovih časov; nekateri Vodnikovi rusizmi so se pokazali na dan šele v Cigaletovem slovarju leta 1860

(prim. S. Suhadolnik, *Cigaletov besednjak*, JiS V (1959/60), 8; J. Stabéj, *Nekaj ugotovitev ob popolnem izpisu Vodnikovega rokopisnega nemško-slovenskega slovarja*, JiS XI (1966), 1-2), drugi so prišli prvič v rabo v slovenski publicistiki druge polovice 19. stol. po neslovarskih poteh. Izvzeti moramo tiste ruske izposojenke, ki jih je Vodnik sam resnično uporabljal, zlasti ko gre za slovnične termine v *Pismenosti* (1811), npr. *glagol*, *predmet*, *soglasnik*, *pa-dež*, *pravilo*.

Sama kompozicija razprave je precej neuravnovešena; skoraj polovica knjige je namenjena uvodni informaciji o stanju slovenskega jezikoslovja (leksikologije), o razvoju slovenskega knjižnega jezika s kulturnozgodovinskega vidika, o Vodnikovem pomenu pri oblikovanju slovenskega knjižnega jezika in o Vodnikovem in Murkovem slovarju (9—57); glavni del (59—112) obsega seznam in obravnavo Vodnikovih in Murkovih rusizmov, v dodatku (113—122) pa govori A. L. o rabi le-teh v drugi polovici 19. stol., posebno v *Novicah*.

Čeprav gre v uvodnem delu v bistvu za obnovitev znanih dejstev iz slovenske jezikovne in kulturne preteklosti (in sedanjosti), je avtorica ponekod le vgradila svoj osebni odnos in oceno, tako da je osvetlila to podobo z »objektivno«, tj. z avstronemško lučjo. Toda tudi v tem A. L. ni preveč izvirna, kajti najraje se opira na znana stališča pokojnega graškega slavista Josefa Matla. Avtorici ne moremo očitati ihtavosti in nestrpnosti, vendar se kljub temu večkrat zaplete v protislovja, ker si ni ustvarila dovolj samostojne podobe o slovenski zgodovini v najširšem pomenu besede. V ocenah »žalostnega« stanja v slovenskem jezikoslovju (trostlose Lage) se avtorica rada nasloni na priložnostne, največkrat tudi posebej naostrene izjave naših »kritičnih« (11-12) jezikoslovcev F. Bezlaja in R. Kolariča.

Ko A. L. utemeljuje svojo raziskavo o izposojenkah (9-10), brez kakršnekoli priča-

* Anneliese Läg Reid, *Die russischen Lehnwörter im Slovenischen. Die in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts übernommenen Wörter. Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen XII.* Dr. Dr. Rudolf Trofenik, München 1973, 134 str.

kovane primerjave in tehtnega premisleka ugotovi, da je slovenščina najbolj slaviziran slovenski jezik, in se pri tem opre na iztržek iz radijskega predavanja F. Bezljaja o slovanskih izposojenkah v slovenščini; po avtoričini razlagi implicira zveza »zdaj najbolj slaviziran« tudi zvezo »poprej najbolj germaniziran«, saj razumeva razvoj slovenskega knjižnega jezika čisto mehanično: iz slovenskega knjižnega jezika je bila odstranjena močna plast nemških izposojenk, jezik je bil nebogljjen in obojen na hiranje, če ne bi bil dobil slovenske okrepitve. Toda slavizacija mora opazovati v okviru vseh slovanskih jezikov in v najrazličnejših smereh, ne samo v smeri germanizacija — slavizacija; morebiti se bo domneva o najbolj slaviziranem slovanskem jeziku kdaj res izkazala za resnično, toda za zdaj ima knjižna slovenščina v tem pogledu vsaj še tri tekmičice: ruščino, bolgarsčino in makedonščino. Moderna knjižna ruščina je sinteza cerkvenoslovske in ruske knjižne tradicije, sodobni bolgarski knjižni jezik je množično sprejemal ruske jezikovne prvine (velikokrat dobiva kot rusizem nazaj tisto, kar so nekoč vzhodni Slovani sprejeli od južnih); tudi knjižna makedonščina se je oprla na sosednjo srbohrvaščino. — Danes tudi že ne verjamemo več brez pridržka obrabljenim trditvam o kulturni večvrednosti jezikov dajalcev in manjvrednosti jezikov jemalcev; tudi ni treba posebej dokazovati, da so jeziki, kot je npr. nemščina, ki jo avtorica šteje pač v prvo skupino, bili še malo prej v drugi in se niso mogli upirati tako ali drugače »močnejšim« jezikom in njihovim prvinam (nemščina npr. latinščini in francoščini). In najbrž ne bi mogli trditi, da je zahodnoevropska kultura na nižji stopnji kot ameriška, čeprav amerikanizmi preplavljajo te in druge jezike.

Zgodovini slovenskega knjižnega jezika avtorica očita, da se zadovoljuje z ugotovitvami splošne narave (11) in da se takšne slabo utemeljene sodbe prenašajo iz »rok v roke«, da nimajo znanstvene osnove, da so produkt površnega opazovanja, intuicije in domnev. Ko se ob tem ponovno opre na navedbe iz predavanja F. Bezljaja, ki naj bi ga bil imel na »mednarodnem seminarju za zgodovino slovenskega jezika in kulture« leta 1966 (ker takega seminarja ni bilo, je gotovo mišljen Seminar za slovenski jezik, literaturo in kulturo), priznava avtorju pomembne zasluge za slovensko jezikoslovje, saj ga imenuje »der führende slowenische Wort-

forscher und Etymologe« (9) in na drugem mestu (12) »Altmeister der slowenischen Sprachwissenschaftler«; toda kako naj verjamemo tem prijazno zvenečim besedam, ko pa A. L. še v isti sapi, takoj v naslednjem odstavku, ugotavlja, da je slovenska leksikologija (kar ni nič drugega kot Wortforschung) ostala na ravni raziskav F. Miklosicha (za pravilen izgovor bi morala nemščina uvesti posebna pravorečna pravila!) in K. Štreklja. In ali ne vsebuje delo za SSKJ poleg leksikografskih tudi leksikološke prvine?

Samo enostransko vsebino pripisuje avtorica izrazu »obrobni jezik« (Grenzsprache); obrobnost ji pomeni dejstvo, da je tak jezik ves pregneten s tujimi besednimi prvinami in uklenjen v tuje glasovne in slovnične obrazce, pri tem pa A. L. pozablja, da obrobni jeziki ohranjajo tudi največ starih skupnih potez (posebno v besedju), ki so se v središču že izgubile. Ramovševa »alpska slovanščina« pač ni nastala samo zaradi germanskih in romanskih jezikovnih »klešč«, temveč predvsem zaradi notranjejezikovnih pobud, ki so zaživele na novonaseljenem ozemlju.

Nemške izposojenke, ki so jih v »vseh štiristo letih razvoja slovenskega knjižnega jezika močno zasledovali« (13), deli A. L. v dve skupini: 1) besede z domačimi dvojnici, kot npr. *štima* — *glas*, ki so živele »im friedlichen Nebeneinander«, in 2) besede brez slovenskih dvojníc, npr. *far*, *grevinga*, *ofrati*, itd. Ko avtorica navaja slovensko-nemške dvojice iz baročnih pridig, v več primerih ne gre za sinonimične dvojice, kakor misli, marveč za dva pomensko sicer blizu stoječa izraza, ki pa ju pridigar izkoristi kot slogovno učinkovito stopnjevanje, npr. *pravičen* in *brumen* (= *pobožen*, prim. slov. priimek *Brumen*, *Frumen*), *šteti* in *rajtati* (= *računati*) ipd.

Samo deloma ustreza resnici trditev A. L., da Slovenci v tem času niso poznali »višje jezikovne kulture in zavestne gojitve jezika« (keine höhere Sprachkultur und keine bewusste Sprachpflege); jezikovnega normiranja in jezikovne kulture v današnjem pomenu takrat tudi drugi jeziki še niso poznali, čeprav je res, da je knjižna slovenščina glede tega zaostajala. Toda ne da bi se avtorica tega zavedala, priznava slovenskim piscem prizadevanje za gojitev jezika že s tem, ko govori o izgonu nemških izposojenk in urejanju pisave in pravopisa.

Ne vemo, ali se je A. L. hote posebno potrudila, da bi dokazala, kako prijetno, toplo in spodbudno je bilo za nekdanje Slovence živeti v avstronemškem kulturnem in jezikovnem naračju; na str. 17 naravnost obtožuje slovensko kulturno in literarno zgodovino, da prikazuje razvoj »weitgehend in einem einseitigen Licht« in si pri tem pomaga še z obširnimi citatom iz knjige Josefa Matla *Südslawische Studien* (München 1965, 78); ne moremo verjeti, da se s to njeno ugotovitvijo in očno strinjajo tudi slovenski literarni zgodovinarji (A. Slodnjak, A. Gspan, B. Berčič, J. Pogačnik), ki so navedeni kot soizdajateljji Trofenikove zbirke *Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen*, v kateri je knjiga Anneliese Lägreid izšla kot XII. zvezek. Toda naj govori Matlov odlomek sam (razlage ali pojasnila ne potrebuje — samo včasih ne vemo, ali je *südslawisch* isto kot *jugoslawisch*, z Bolgari ali brez njih!): »Jugoslovanska država je nastala v boju, v boju za narodnostna načela, za samoodlobo narodov, v boju za politično odcepitev južnih Slovanov od stare avstroogrške države. Psihološko je razumljivo, da spričo tega boja vidijo Jugoslovani v stari avstroogrski državi samo poosebljeno zlo, sovraštvo in pokvarjenost in pri tem namerno spregledajo vse tisto pozitivno in njihov razvoj pospešujejo, kar so južni Slovani v stoletjih od nje sprejeli. Moral bo priti nov rod, ki se ga ta boj ni (neposredno) dotaknil in ki bo spet sposoben ceniti in spoštovati dragocenost kulturnih in civilizacijskih dobrin, ki so jih južni Slovani v teku dolgih stoletij dobili od Avstrije ali z njenim posredovanjem.« Ali niso nenemško govoreči narodi stare Avstrije pri ustvarjanju teh dobrin nič sodelovali?

Tudi v poglavju o razvoju slovenskega knjižnega jezika A. L. ne zamudi priložnosti in večkrat posebej poudarja vlogo nemško govoreče vrhnje družbene plasti (Oberschicht), od katere so nekdanji Slovenci dobivali spodbudo za svoj kulturni in duhovni razvoj (18) in preko katere so bili povezani z evropskimi tokovi tistega časa. Slovenska kulturna zgodovina tem dejstvom priznava njihov pomen in jih ni nikoli namerno zamlčevala, razumljivo pa je, da je iskala vzgibe za svoj razvoj tudi v lastnih silah in se ni zadovoljevala s trpno-sprejemajočim položajem »(ne)hvaležnih« slovenskih podložnikov. Zanimivo je, da avtorica nikjer ne omenja slovenskih kmečkih uporov, ki so razen socialnega imeli vsaj v zarodku tudi narod-

nostni pomen. Sicer pa rada označuje slovenski knjižni jezik tja do konca 18. stoletja kot kmečki jezik (Bauernsprache — izraz je v nemščini precej slabšalen), čeprav sta obstajala že dva prevoda biblije in so končno duhovniki pridigali tudi meščanom. Trditev o kmečkem jeziku pa ni združljiva tudi s prevzeto ugotovitvijo avtorice same, saj dobesedno pravi, da se je Trubar naslonil na ljubljanski pogovorni jezik (21) »städtische Umgangsprache«, ki gotovo ni bil čisto kmečki. Navsezadnje pa se Slovincem ni treba sramovati svojega kmetstva, kajti tudi zaradi njega se je slovenščina ohranila skozi vse zgodovinske nevesčnosti.

A. L. vsaj dvakrat omenja, da je bila Ljubljana (po njenem samo Laibach) duhovno središče Slovencev, medtem pa čisto pozabi na Celovec, ki vsaj sredi 19. stoletja glede tega ni veliko zaostajal; po drugi strani pa ne moremo reči, da bi avtorica omalovaževala koroški kulturni in jezikovni delež pri formiranju slovenske knjižne jezikovne skupnosti.

Lahko rečemo, da smo Slovenci za vse sodbe, ki so kakorkoli povezane s Prešernom, zelo občutljivi; da bi A. L. karseda poudarila vrednost Murkovega slovarja (o njej nihče ne dvomi), se nasloni tudi nanj. Njena trditev (57), — za katero pa ne navaja vira —, da se je Prešeren v dvomnih primerih zanesel predvsem na Murka, se zdi odločno pretirana. Ni dvoma, da je po svoje izostrila veliko milejše besedilo Lina Legiše (Zgodovina slovenskega slovtva II, SM, Ljubljana 1959, str. 138): »Prav tako je tudi sicer tehtal (namreč Prešeren) vrednost in primernost novih besed, ki jih je dobil v knjigah. Tako se je pomisljal, da bi sprejel vek ali dobo, čeprav sta imeli zaslombo v nekaterih domačih oblikah in jih je videl pri Murku, na katerega se je še najbolj zanesel.« (Podčrtal F. J.) Zaradi še stavek pravzaprav pomeni, da se Prešeren tudi na Murka ni kaj prida zanesel.

Osrednji del knjige obsega najprej dokumentiran seznam ruskih besed v Vodnikovem in nato še v Murkovem slovarju; glede na to, kar smo povedali že v uvodnih stavkih, bi vsebini obravnave boljše ustrežal naslov: Ruske besede v Vodnikovem in Murkovem slovarju. Pričakovali bi, da bo avtorica v tem poglavju vsaj na kratko opredelila te rusizme glede njihovega ruskega ali ksl. izvora. Ustrezno stanju ruskega knjižnega jezika v 18. stol. je namreč

razumljivo, da je večina pri Vodniku zapisanih ruskih besed dejansko cerkvenoslovenskega izvora ali narejena po cksl. vzorcu, npr. *bogočlovek*, *bratstvo*, *hram*, *glagol*, *izobilje*, *predmet*, *rokovodstvo*, *soglasje* itd.

Tu se seveda ne moremo spuščati v podroben pretres vseh gesel, lahko pa ugotovimo, da je A. L. natančno in zanesljivo spremljala posamezne besede skozi slovarje in da ji pri tem ni manjkalo iznajdljivosti in smisla za dobro orientacijo po zelo heterogeni literaturi o teh vprašanih. Zdi se, da je tu in tam kakšna drobnost avtorico le zapeljala na napačno sled. Če si pogledamo npr. besedo *čížek*, ki jo navaja med ruskimi izposojenkami pri Murku, ni nujno, da imamo zapis *zhishik* takoj za rusizem; bolj verjetno je namreč, da je zapis z *i* prav tako pomenil polglasnik v priponi, kot je to pomenil zapis z *e* pri Pohlínu in Vodniku. Možno je, da je Murka na zapis z *i* napeljal ruski *čížik* v Heymovem slovarju, vendar so slovenski bralci slovarja vedeli, da znak *i* pomeni tudi polglasnik, kot npr. v *sem* — *sim*, in nikomur ni prišlo na misel, da je bil stari slovenski *čížek* izpodrinjen (prim. tudi priimek *Čížek*). Pisne dvojice *i-e* kažejo tudi številni slovenski priimki, npr. *Gaberščik* — *Gaberšček*, *Levstik* — *Levstek*, *Bobik* — *Bobek*.

Na koncu ne moremo mimo neke značilnosti, s katero se ni mogoče sprijazniti: avtorica namreč piše priimke nekaterih naših piscev na »nemški« način, npr. *Truber*, *Chrön*, *Miklosich*; tega se drži celo takrat, ko citira slovenskega avtorja, npr. *Fran Petrè*, *Truber* in *mestni govor*, (21). Pri tem seveda ni važno, kdo ima prav glede na izvirnost zapisov, pomembna je utrjena slovenska praksa pisanja, mimo katere ne morejo tudi drugi. Včasih moti v knjigi nekakšna pogovorna neposrednost; tako imenuje npr. Slovensko akademijo znanosti in umetnosti v Ljubljani kar »die Laibacher Akademie«. Ker je bila knjiga tiskana v Ljubljani, ne moremo avtorici zameriti precej številnih tiskarskih napak.

Ob knjigi Anneliese Läg Reid, ki je nastajala ob pomoči znanih profesorjev Linde Sadnik-Aitzetmüller, Rudolfa Aitzetmüllerja in Lászla Hadrovicza (Budimpešta) si težko pridemo na čisto, kaj v njej pravzaprav odtehta: resno znanstveno prizadevanje ali pristranske izjave in mnenja — lastnosti, ki ležita daleč vsaksebi in ju ni mogoče združiti v enotno sodbo; zato ostane delo slej ko prej hibrid med iskanjem resnice in nalepljanjem etiket, ki so lahko samo sad čudnih nezgodovinskih gledanj in predsodkov.

Franc Jakopin
Filozofska fakulteta v Ljubljani

POGLED NA SLOVENSKO KNJIŽEVNOST OD TRUBARJA DO MODERNE

Za konec obsežne zbirke »Naša beseda«, ki je v izboru predstavila slovensko literaturo, so izšle tri knjige, in sicer *Frančka Bohanca Biografsko berilo*, *Filipa Kalana Med Trubarjem in moderno* in *Franca Zdravca Slovenska besedna umetnost v prvi polovici dvajsetega stoletja* (vse tri z letnico 1974). Po vsej verjetnosti je imela založnica Mladinska knjiga namen zaokrožiti podobo naše besede s pregledom najpomembnejših dejstev in spoznanj o njenem razvoju in tako bralcu omogočiti večje poznavanje in razgled po domačem slovstvu. O zbirki »Naša beseda« je treba reči, da bi vsekakor zaslužila podrobnejši pretres, saj njen izid nedvomno pomeni pomembno kulturno dejanje. Naj mi bo dovoljeno, da izrazim samo tale pomislek: izbor bi bil gotovo v večjo korist in bi mu

lahko pripisovali večjo vrednost, če bi bil opremljen z najnujnejšimi opombami ali vsaj z razlago imen in manj znanega jezikovnega gradiva. Ker tega ni, so posamezne knjige — zlasti velja to za izbor del iz starejših obdobj — za širši krog bralcev dosti manj (ali mestoma sploh ne-) uporabne. Tako je priložnost prav gotovo za dalj časa zamujena.

V pričujočem sestavku se bom omejil na preiščevanje o knjigi *Filipa Kalana Med Trubarjem in moderno**. Prebiranje tega dela kaj hitro navrže vprašanje, komu je namenjeno. Najbolj logično se zdi, da za-

* V tej knjigi so objavljeni kar precej popravljeni in dopolnjeni *Zapiski o slovenski književnosti*, ki jih je Filip Kalan objavljval v Naših razgledih (v 20.—24. št. 1953 in v 1., 2., 4., 6., 7. in 9. št. 1954).